

ФАСІЙ Б. В.,
аспірант кафедри цивільного права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 347.1

ВИДИ СУБСИДІАРНОГО ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ЗАКОНОДАВСТВА ДО ЦИВІЛЬНИХ ТА СУМІЖНИХ ІЗ НИМ ВІДНОСИН

Стаття присвячена видам субсидіарного застосування норм законодавства до цивільних та суміжних із ним відносин. Встановлено класифікацію субсидіарного застосування норм законодавства до цивільних та суміжних із ними відносин за різними підставами, залежно від цілей, що переслідуються.

Ключові слова: цивільне законодавство, субсидіарне застосування норм, прогалина в праві, законодавча техніка, суміжні галузі права, класифікація, види.

Стаття посвящена видам субсидіарного применения норм законодательства к гражданским и смежным с ним отношениям. Установлено классификацию субсидіарного применения норм законодательства к гражданским и смежным с ними отношениям по различным основаниям, в зависимости от преследуемых целей.

Ключевые слова: гражданское законодательство, субсидіарное применение норм, пробел в праве, законодательная техника, смежные отрасли права, классификация, виды.

The article is devoted kinds subsidiary application of the law to civil and allied relations. Established a classification of subsidiary application of the law to the civilian and related with them relations for various reasons, depending on the objectives pursued.

Key words: civil law, subsidiary application of the rules, gap in the law, legislative technique, adjacent branches of law, classification, species.

Вступ. Проблема класифікації субсидіарного застосування норм законодавства не отримала широкого наукового та практичного висвітлення, хоча сама ідея зародилася вже давно. Субсидіарне застосування норм законодавства до цивільних та суміжних із ним відносин потрібно розуміти як спосіб законодавчої техніки, який дозволяє розвантажувати законодавство від нерационального дублювання тотожних та аналогічних норм і понять у суміжних галузях права.

Навколо теми дослідження триває жвава дискусія серед наукової спільноти, оскільки в найзагальнішому вигляді субсидіарне застосування норм цивільного законодавства до суміжних відносин є важливим інструментом для подолання прогалин. Дослідженню сутності субсидіарного застосування норм законодавства присвячено публікації вітчизняних і закордонних правознавців, а саме: С.С. Алексєєва, А.В. Ашихміної, М.І. Бару, А.Т. Боннера, В.І. Борисової, Л.А. Грося, І.В. Жилінкової, Ю.Х. Калмикова, С.І. Клім, В.І. Леушина, Р.А. Майданика, О.В. Некрасової, С.В. Полєніної, Н.С. Саніахметової, О.Ф. Скакун, Я.Ф. Фархтдінова, Є.О. Харитонова.

Постановка завдання. Метою дослідження є класифікація субсидіарного застосування норм законодавства до цивільних та суміжних із ним відносин.

Результати дослідження. Класифікація субсидіарного застосування норм законодавства до цивільних та суміжних із ним відносин може проводитися за різними підставами, залежно від цілей, що переслідуються.

1. Як правило, вказівка на можливість субсидіарного застосування норм законодавства закріплена в законі, але існують випадки, коли субсидіарне застосування норм законодавства законом прямо не передбачене. У залежності від цього субсидіарне застосування норм законодавства до цивільних та суміжних із ним відносин поділяють на санкціоноване субсидіарне застосування норм законодавства та субсидіарне застосування норм законодавства за мовчазною згодою.

Прикладом санкціонованого субсидіарного застосування норм законодавства є ст. 8 Сімейного кодексу України (далі – СК України): якщо особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами не врегульовані СК України, вони регулюються відповідними нормами Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), якщо це не суперечить суті сімейних відносин.

Під час субсидіарного застосування норм законодавства за умовчанням законодавець не вказує ні на галузь права, ні на систему законодавства в цілому, унаслідок чого виникає складність виявлення «мовчазної згоди» законодавця на таке застосування норм [1]. Наприклад, ч. 6 ст. 88 Земельного кодексу України (далі – ЗК України) передбачає під час продажу учасником належної йому частки в спільній частковій власності на земельну ділянку інші учасники мають переважне право купівлі частки відповідно до закону. Оскільки субсидіарне застосування норм цивільного законодавства до відносин спільної часткової власності на земельні ділянки можливе також земельним законодавством не врегульовані зазначені відносини, можна припустити, що порядок реалізації права переважної купівлі частки в праві спільної часткової власності визначається ст. 362 ЦК України.

У свою чергу, санкціоноване субсидіарне застосування норм законодавства поділяється на два види:

– згадка про можливість субсидіарного застосування норм законодавства міститься в самому законі.

Типовим прикладом є ч. 1 ст. 9 ЦК України, яка передбачає, що положення ЦК України застосовуються до врегулювання відносин, які виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля, а також до трудових та сімейних відносин, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства.

– вказівка на можливість субсидіарного застосування норм законодавства може міститися в законі, що регулює відносини, щодо яких відбувається субсидіарне застосування.

Так, ст. 62 Житлового кодексу УРСР (далі – ЖК України) згадує можливість субсидіарного застосування норм цивільного законодавства: до відносин, що випливають із договору найму жилого приміщення, у відповідних випадках застосовуються також правила цивільного законодавства Союзу РСР і Української РСР.

2. За суб'єктами, що долають прогалини в законодавстві, можна виділити субсидіарне застосування норм законодавства судовими органами, нотаріусами, фізичними особами тощо.

Субсидіарне застосування норм законодавства може здійснюватись усіма учасниками цивільних відносин. Проблема вдосконалення законодавства та нормативного регулювання притаманна будь-якій правовій системі. Особливу роль у вирішенні цієї проблеми в сучасній Україні відіграють судові органи. Два основних параметри визначають діяльність суду в умовах прогалини в законодавстві: 1) суд як правозастосовний орган не може відмовитися від вирішення виниклого казусу, посилаючись на відсутність норми (ч. 9 ст. 8 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України)); 2) суд не може довільно дозволити конкретну ситуацію, виходячи тільки з власного бачення справедливого рішення для такого правовідносини. Судове подолання прогалин – виключно необхідний, але не основний засіб подолання прогалин. Це субсидіарний, додатковий метод, який не може бути відсутнім у правовій системі, інакше паралізує дію законодавства, і не може бути головним і єдиним, оскільки інакше суд підміняє законодавця; порушуються основні принципи розподілу влади та компетенції між органами державної влади в системі державності.

У разі укладення шлюбного договору подружжя або нотаріус під час нотаріального посвідчення може використовувати норми ЦК України щодо спільної часткової власності чи спільної сумісної власності.

3. З урахуванням ролі цивільного права як «материнської галузі» та суміжних відносин, до яких вона застосовується, субсидіарне застосування норм цивільного законодавства можливе до природноресурсових, трудових, сімейних, житлових, земельних, фінансових, цивільних та адміністративних процесуальних відносин.

– субсидіарне застосування норм цивільного законодавства до природноресурсових відносин.

Субсидіарне застосування норми цивільного законодавства, як передбачено в ч. 1 ст. 9 ЦК України, можливе до відносин, що виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства. Наприклад, під час визначення розміру майнової шкоди, що завдана навколишньому середовищу та підлягає стягненню з винних осіб, мають субсидіарно застосовуватися норми цивільного законодавства. Тому під час вирішення судом спорів, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, застосуванню підлягають норми ЦК України (ст. ст. 1166, 1187 ЦК України).

У судовій практиці доволі численними є випадки відмови в задоволенні позову у зв'язку із застосуванням судом норм цивільного законодавства до природноресурсових відносин. Так, рішенням Господарського суду Автономної Республіки Крим від 13 лютого 2014 року відмовлено Державній екологічній інспекції в Автономній Республіці Крим у стягненні з Державного підприємства «Привітне» за завдану державі шкоду внаслідок порушення норм Водного кодексу України. Суд визначив, що спірні правовідносини виникли між сторонами у зв'язку з порушенням норм водного законодавства та повинні регулюватися положеннями Водного кодексу України з урахуванням положень ЦК України, які застосовуються під час вирішення спорів, пов'язаних із відшкодуванням шкоди. І оскільки предметом позову були вимоги про стягнення майнової шкоди, заподіяної внаслідок самовільного водоспоживання, суд субсидіарно застосував норми цивільного законодавства до водних відносин. Таким чином, суд дійшов висновку, що права Державної екологічної інспекції в Автономній Республіці Крим у цьому випадку порушені не були [2].

– субсидіарне застосування норм цивільного законодавства до трудових відносин.

Частина 1 ст. 9 ЦК України передбачає можливість субсидіарного застосування норм цивільного законодавства до трудових відносин, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства. Так, трудове право відділилося від цивільного права. Під час дослідження трудового та цивільного права складається враження, що представники науки трудового права як би з порога відкинули вікові досягнення цивілістів в області розробки договорів, угод, термінів, відповідальності тощо. Не можна говорити про повну відсутність необхідності субсидіарного застосування норм цивільного законодавства до трудових відносин, оскільки в трудовому праві, як і в інших суміжних галузях права, є прогалини, що долаються за допомогою цивільного законодавства.

На практиці виникають спори, вирішення яких потребує субсидіарного застосування норм цивільного законодавства. Наприклад, рішенням Новгород-Сіверського районного суду Чернігівської області від 12 листопада 2014 року задоволено позов позивача до Новгород-Сіверської міської ради Чернігівської області про стягнення витрат, здійснених у зв'язку зі службовим відрядженням. Позивач свої позовні вимоги мотивував тим, що як вихователь навчально-виховного комплексу «Дзвіночок» Новгород-Сіверської міської ради Чернігівської області перебував у службовому відрядженні. Після відрядження ним до бухгалтерії міської ради було подано звіт про використання коштів, а також фінансові документи, що підтверджували факт витрачання коштів під час відрядження, зокрема на проїзд та на проживання, але, незважаючи на це, вказані витрати не були компенсовані. Суд під час розгляду спору застосував до трудових відносин, які виникли між позивачем та відповідачем, положення ЦК України, які регулюють порядок та строки виконання зобов'язань (ст. ст. 526, 527, 530 ЦК України) [3].

– субсидіарне застосування норм цивільного законодавства до житлових відносин.

Відносин, що виникають у сфері користування житлом, зокрема на підставі договору найму жилого приміщення в більшості випадків, є цивільно-правовими, що у свою чергу

зумовлює необхідність субсидіарного застосування норм цивільного законодавства до відповідних відносин користування житлом. Користування житлом на підставі договору найму (оренди) житла – це або сфера дії виключно спеціального житлового законодавства (ч. 2 ст. 810 ЦК України), або спільна сфера дії спеціального (житлового) і загального (цивільного) законодавства (ч. 3 ст. 810 ЦК України) [4, с. 37].

Аналіз судової практики показує, що суди вирішують спори про визнання особи такою, що втратила право користування жилим приміщенням, при цьому субсидіарно застосовує норми цивільного законодавства. Для прикладу візьмемо Врадіївський районний суд Миколаївської області, який 26 лютого 2015 року розглянув цивільну справу про визнання особи такою, що втратила право користування жилим приміщенням. Позивач звернувся до суду з позовом, у якому просить визнати відповідача таким, що втратив право користування жилим приміщенням, обгрутовуючи вимоги тим, що спірний будинок належить йому на праві особистої приватної власності. Під час прийняття рішення суд керувався ст. 41 Конституції України, ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, ст. ст. 71, 72 ЖК України, а також субсидіарно застосував норми цивільного законодавства до відносин, що виникли: ч. 2 ст. 405 ЦК України (член сім'ї власника житла втрачає право на користування цим житлом у разі відсутності члена сім'ї без поважних причин понад один рік, якщо інше не встановлено домовленістю між ним і власником житла), ст. ст. 316, 317, 319, 321 ЦК України (закріплено принцип непорушності права приватної власності, який означає право особи на безперешкодне користування своїм майном та закріплює право власника володіти, користуватися, розпоряджатися належним йому майном, на власний розсуд вчиняти щодо свого майна будь-які угоди, відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб), ст. ст. 16, 386, 391 ЦК України (способи захисту права власності) [5].

– субсидіарне застосування норм цивільного законодавства до сімейних відносин.

Стаття 8 СК України уточнює положення ч. 1 ст. 9 ЦК України, передбачаючи можливість субсидіарного застосування норм ЦК України до сімейних відносин. Питання можливості субсидіарного застосування норм цивільного законодавства до сімейних відносин є довгий час предметом дискусій у юридичній літературі [6, с. 146]. Проте судова практика свідчить про інше. Так, Врадіївський районний суд Миколаївської області 10 жовтня 2014 року задовольнив позов про поділ майна подружжя, визнавши спільною сумісною власністю подружжя житловий будинок із надвірними будівлями та спорудами, і стягнув на користь позивача компенсацію вартості 1/2 частини транспортного засобу (як неподільної речі). Позивач звернувся до суду з із азначеним позовом, в обгрунтування якого зазначив, що за час перебування в шлюбі з відповідачем було придбане майно, яке є їх спільною сумісною власністю, щодо поділу якого домовленості між ними не досягнуто. Суд під час вирішення спору субсидіарно застосував норми цивільного законодавства (ч. 2 ст. 183, ст. 365, ч. 3 ст. 386 ЦК України) до сімейних відносин під час поділу спільного майна подружжя [7].

– субсидіарне застосування норм цивільного законодавства до земельних відносин.

Хоча земельні відносини регулюються Конституцією України, ЗК України, а також прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами (ч. 1 ст. 3 ЗК України), земельне законодавство не здатне встановити норми на всі випадки життя, також не раціонально дублювати норми, які вже містяться в цивільному законодавстві. Прикладом є ч. 3 ст. 88 ЗК України, що передбачає право на виділення частки учасника спільної власності в натурі або у вигляді грошової компенсації. Проте до відносин щодо виділення частки в праві спільної часткової власності на земельну ділянку слід субсидіарно застосовувати норми ЦК України: ст. 364 («Виділ частки із майна, що є у спільній частковій власності»), ст. 365 («Припинення права на частку у спільному майні за вимогою інших співвласників»).

Повертаючись до судової практики, суд субсидіарно застосовує норми цивільного законодавства та до земельних відносин. Так, Мар'їнський районний суд Донецької області 29 квітня 2013 року, вивчивши та дослідивши матеріали справи та субсидіарно застосувавши норми Кн. 6 «Спадкове право» ЦК України (ч. 3 ст. 1268, ст. 1216, ст. 1217, ст. 1220, ст. 1261,

ст. 1225) до земельних відносин, прийшов до висновку, що позовна заява позивача до Старомихайлівської селищної ради про визнання права власності на земельний пай підлягає задоволенню. Свої позовні вимоги позивач обґрунтував тим, що після смерті іншого з подружжя залишився земельний пай, розташований на території Старомихайлівської селищної ради Мар'їнського району Донецької області. Позивач в інтересах дитини, звернувся до державного нотаріуса для оформлення спадщини, але у зв'язку з тим, що державний акт на земельний пай втрачено, позивач відмовлено у видачі свідоцтва про право на спадщину пая за законом земельного [8].

– субсидіарне застосування норм цивільного законодавства до цивільних та адміністративно процесуальних відносин.

У названому випадку галузі за своєю природою є відмінними між собою та із цивільним правом, із самостійними предметами та методами. Положення ст. 44 ЦПК України та ст. 50 Кодексу адміністративного судочинства України відсилають нас до положень ЦК України в частині припинення представництва.

– субсидіарне застосування норм цивільного законодавства до фінансових відносин.

Частина 2 ст. 1 ЦК України встановлює, що до майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони іншій стороні, а також до податкових, бюджетних відносин цивільне законодавство не застосовується, якщо інше не встановлено законом. Таке обмеження субсидіарного застосування норм цивільного законодавства поширюється практично на всі фінансові, у тому числі податкові, відносини. Проте ч. 2 ст. 1 ЦК України формулює правило, «якщо інше не встановлено законом». «Інше» може бути встановлено законом не тільки у випадках прямого посилення на цивільне законодавство, але й у випадках, коли законодавець у фінансових відносинах прямо використовує категорії та конструкції цивільного законодавства без їх окремого врегулювання актами фінансового законодавства. Так, під час проведення аукціону (тендера) звичайною вважається ціна, яка склалася за результатами такого аукціону (тендера) (п. 39.17 ст. 39 Податкового кодексу України (далі – ПК України)). Особливості укладення договорів на біржах, аукціонах, конкурсах тощо встановлюються ст. 650 ЦК України.

Субсидіарне застосування положень цивільного законодавства до податкових відносинам може мати місце й у силу прямої вказівки в нормативно-правовому акті. Так, відповідно до абз. 1 п. 99.1 ст. 99 ПК України виконання грошових зобов'язань та/або погашення податкового боргу фізичної особи (у тому числі фізичної особи-підприємця, фізичної особи, яка провадить незалежну професійну діяльність) у разі її смерті або оголошення судом померлою здійснюється її спадкоємцями, які прийняли спадщину (крім держави), у межах вартості майна, що успадковується, та пропорційно частці в спадщині на дату її відкриття. Абз. 2 п. 99.1 ст. 99 ПК України передбачає, що претензії спадкоємцям пред'являються контролюючими органами в порядку, встановленому цивільним законодавством України для пред'явлення претензій кредиторами спадкодавця. На підставі цієї норми до податкових правовідносин субсидіарно застосовується норми цивільного законодавства (ст. 1281 ЦК України).

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна запропонувати такі види субсидіарного застосування норм законодавства до цивільних та суміжних із ним відносин:

1. санкціоноване субсидіарне застосування норм законодавства та субсидіарне застосування норм законодавства за мовчазною згодою;

2. субсидіарне застосування норм законодавства, згадка про можливість якого міститься в самому законі, та субсидіарне застосування норм законодавства, вказівка на можливість якого міститься в законі, що регулює відносини, щодо яких відбувається субсидіарне застосування;

3. субсидіарне застосування норм законодавства судовими органами, нотаріусами, фізичними особами;

4. субсидіарне застосування норм цивільного законодавства до природноресурсових, трудових, сімейних, житлових, земельних, фінансових, цивільних та адміністративних процесуальних відносин.

Класифікація субсидіарного застосування норм законодавства до цивільних та суміжних із ним відносин має не тільки теоретичне, але й практичне значення. Класифікація сприяє подальшому вдосконаленню та систематизації законодавства, слугує меті кращого дослідження субсидіарного застосування норм законодавства.

Список використаних джерел:

1. Поленина С.В. Субсидиарное применение норм гражданского законодательства к отношениям смежных отраслей / С.В. Поленина // Советское государство и право. – 1967. – № 4. – С. 21–28.
2. Рішення Господарського суду Автономної Республіки Крим від 13 лютого 2014 року по справі № 901/127/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37216949>.
3. Рішення Новгород-Сіверського районного суду Чернігівської області від 12 листопада 2014 року по справі № 739/1694/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41328863>.
4. Харитонов Є.О. Субсидіарне застосування норм цивільного законодавства до житлових правовідносин / Є.О. Харитонов, Н.О. Саніахметова // Проблеми правознавства. – 1990. – № 51. – С. 37–42.
5. Рішення Врадіївського районного суду Миколаївської області від 26 лютого 2015 року по справі № 474/108/15-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42899003>.
6. Некрасова О.В. Проблеми субсидіарного застосування цивільного законодавства до регулювання сімейних відносин / О.В. Некрасова // Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. – 2008. – Т. 21 (60). – № 2. – С. 146–150.
7. Рішення Врадіївського районного суду Миколаївської області від 10 жовтня 2014 року по справі № 474/924/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40875788>.
8. Рішення Мар'їнського районного суду у Донецької області від 29 квітня 2013 року по справі № 2/237/1003/13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32453705>.

